

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА ЗАЙНЯТТЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Розглянуто принципи, засоби та види обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю. Надано визначення права на зайняття підприємницькою діяльністю.

Ключові слова: обмеження прав і свобод людини, заборона, підприємницька діяльність, принципи, ліцензування, сумісництво.

Сучасна ринкова економіка формується й функціонує на основі підприємницької діяльності. Конституцією України надається можливість всім громадянам України, а також громадянам інших країн чи особам без громадянства займатися підприємництвом на території України, за винятком випадків, передбачених законом. Тож право на зайняття підприємницькою діяльністю підлягає певним обмеженням. Обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю привертали увагу багатьох учених, проте в науковій літературі немає визначення поняття «обмеження права на підприємницьку діяльність».

Питання обмеження прав і свобод людини і громадянина свого часу були предметом досліджень П. П. Андрушко, Ю. В. Градової, Я. А. Колінко, С. О. Кузніченка, П. М. Рабіновича, О. А. Савченко, М. В. Савчина, М. Ф. Селівона, М. І. Хавронюка. Разом із тим проблемою обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю займалися такі провідні українські вчені, як В. М. Бесчасний, О. В. Бігняк, О. М. Гончаренко та ін.

Метою даної статті є дослідження поняття «обмеження прав людини» загалом, зокрема «обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю».

У наукових розробках зустрічається декілька підходів до тлумачення поняття «обмеження прав і свобод людини». Найбільш вичерпним серед них,

на нашу думку, є підхід Я. А. Колінко, яка вважає, що під цією категорією слід розуміти «встановлені законодавством межі здійснення людиною своїх прав і свобод, що виражаються в становленні певних заборон, відповідальності, покладанні додаткових обов'язків, призначення яких полягає в забезпеченні необхідного балансу між інтересами особи, суспільства і держави для захисту цінностей, що охороняються Конституцією» [5, с. 29].

Правовою основою обмеження прав людини є загальне визнання його суспільної необхідності, існування настійної потреби визначення меж здійснення суб'єктивного права з урахуванням інтересів інших осіб [2, с. 23]. Встановлення державою обмежень певних прав і свобод громадян, що викликане нормальним процесом функціонування і розвитку суспільства, є одним із способів регулювання меж свободи індивіда в суспільстві.

Відомо, що обмеження прав і свобод людини з боку держави передбачає вирішення наступних завдань: підтримка правопорядку; забезпечення особистої безпеки; забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки суспільства і держави; створення сприятливих умов для економічної діяльності та охорони всіх форм власності; врахування мінімальних державних стандартів за основними показниками рівня життя, культурний розвиток громадян [6, с. 27].

У ст. 64 Конституції України зазначається, що права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених нею. Додатковою умовою окремих обмежень визначається воєнний чи надзвичайний стан із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому чітко визначено перелік прав, що не можуть бути обмежені ні за яких умов. Таким чином, головною метою обмежень є захист основних цінностей у суспільстві, до яких належать життя, свобода, гідність тощо. Для обмеження прав і свобод існує соціальна, чи економічна та політична обумовленість. Встановлені Конституцією України основи для правового обмеження прав і свобод людини та громадянина є необхідним елементом у сфері правового регулювання суспільних відносин [11, с. 27].

Обмеження прав людини державою повинні встановлюватися не довільно, не інтуїтивно, а на підставі строго зазначених критеріїв, які забезпечують баланс прав окремих громадян і соціальних спільнот. Установлення границь і меж дії прав громадян – одна з найбільш складних проблем юриспруденції. Вирішуючи, законодавець повинен мати на увазі не тільки існуючу систему міжнародного й національного законодавства, але й норми моралі, ментальність народу й саму сутність права [8, с. 35].

Боротьба за права людини нині виражається у боротьбі саме за обмеження таких прав, насамперед за юридичне закріплення та юридичну інтерпретацію цих обмежень. Класифікація останніх дозволяє виявити особливості соціальних та інших факторів, від яких безпосередньо залежить правореалізаційна діяльність людини. Відповідно до різноманітних критеріїв можна виділити багато різновидів обмежень прав людини. Найпоширенішими з них є за наявності чи відсутності залежності від волі суб'єкта; залежно від ступеня соціальної обґрунтованості; за обсягом прав людини, стосовно яких встановлено певні межі; залежно від «стосунків» із законодавством або іншими юридичними джерелами; залежно від юридичної сили нормативного акта, в якому визначено межі прав; за характером тривалості (чинності) у часі та за колом осіб, чий права обмежено [9, с. 13-14].

Не тільки в Україні, а і в інших європейських країнах існують обмеження прав людини. Насамперед, треба відзначити, що більшість країн Європи додержується позиції, згідно з якою обмеженню можуть підлягати тільки деякі права (Люксембург, Швейцарія). Межі обмеження прав можуть бути передбачені: конституцією (Україна) чи законом (Люксембург, Швейцарія). У Люксембурзі гарантовані права людини не можуть бути об'єктом інших обмежень. Обмеження, які можуть бути встановлені: за нормального стану справ у країні з певною законною метою; за надзвичайних ситуацій щодо певних прав. Обмеження прав і свобод в європейських країнах може бути пов'язане з особливостями правового статусу деяких категорій осіб: іноземці або особи без громадянства (Іспанія) та державні службовці і/або особи,

наділені іншими публічними повноваженнями (Україна, Іспанія) [13, с. 41]. Спільним для всіх країн є те, що обмеження прав і свобод розглядається як виняток із загального правила про необхідність найбільш повного та ефективного їх захисту.

Обмеження прав і свобод допускається тільки тією мірою, якою вони передбачені законом конкретної держави та повинні відповідати нормам міжнародного права. Обмеження прав і свобод людини знайшли відображення у багатьох міжнародно-правових актах (зокрема, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права). Якщо порівняти положення Конституції України з положенням вищезгаданих нормативних актів, можна зробити висновок, що всі вони включають у себе однакові підстави обмеження прав людини. Іншою підставою обмеження економічних прав є служба у збройних силах, поліції або адміністрації держави. Порівняння засвідчують, що Конституція України має не більше, а навіть менше підстав обмеження прав людини і громадянина, ніж згадані вище міжнародні нормативні акти.

Встановлено, що принципами обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю є припустимості обмеження відповідно до Конституції та законів України; рівність усіх осіб у правообмеженні; припустимість обмеження права на підприємницьку діяльність визначеного кола осіб; наявність судового захисту права підприємницької діяльності; припустимість обмеження у разі зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції [3, с. 177].

Слід погодитися з думкою П. П. Андрушко, що в Конституції України говориться про право на зайняття підприємницькою діяльністю, яка не заборонена законом, що є доволі сумнівним: підприємницька діяльність не може бути забороненою, оскільки така діяльність у ринковому суспільстві соціально корисна, а державою можуть лише встановлюватися обмеження щодо здійснення її окремих видів та/або певними суб'єктами. У ч. 2 ст. 42

Конституції України йдеться про обмеження підприємницької діяльності перерахованих у ній осіб, а не про її заборону. Обмеження підприємницької діяльності може бути у двох формах: 1) повне обмеження, при якому певним особам забороняється здійснення будь-яких видів підприємницької діяльності, тобто має місце заборона здійснення її взагалі; 2) часткове обмеження, при якому не забороняється певним особам здійснювати окремі види підприємницької діяльності [1, с. 16].

З викладеного вище випливає, що існує велика кількість засобів обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю, одним з яких є захист конкуренції та протидія зловживанням монопольним становищем на ринку. Численні заборони щодо здійснення підприємницької діяльності встановлені, наприклад, Законом України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001р. забороняється зловживання монопольним становищем на ринку; вчинення антиконкурентних дій органами влади, місцевого самоврядування, органами адміністративно-господарського управління і контролю та ін. Захист прав споживачів та необхідність здійснення контролю за якістю і безпечністю продукції, усіх видів послуг і робіт.

Обмеження в державному регулюванні права на зайняття підприємницькою діяльністю виражаються у встановленні різних правових обтяжень суб'єктів підприємництва [3, с. 175]. Перш за все це необхідність легітимізації суб'єктів підприємницької діяльності, обов'язок сплачувати податки і збори.

Особи, яким суд заборонив займатися певною діяльністю, не можуть бути зареєстровані як підприємці з правом здійснення відповідного виду діяльності до закінчення терміну, встановленого вироком суду [7, с. 111]. Також дослідник В. М. Бесчасний зауважує, що: «Державні органи мають право вимагати від підприємця фінансову звітність, не порушуючи при цьому комерційної таємниці. Ці й низка інших обмежень необхідні в інтересах всієї національної економіки, але мають спиратися на законодавчу базу» [6, с. 85].

Приватним підприємцям забороняється займатися певними видами підприємницької діяльності (наприклад, виробництвом зброї, вибухових чи отруйних речовин, виготовленням орденів тощо) або така діяльність обумовлюється спеціальними дозволами (ліцензіями). Саме для охорони прав людини, інтересів суспільства і держави чинним законодавством України передбачена необхідність ліцензії для реалізації права власності при веденні підприємницької діяльності. Наявності ліцензії потребує не будь-яка діяльність, пов'язана з реалізацією права на підприємницьку діяльність, а тільки та, що зазначена в Законі України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.01.2000 р. Причому спостерігаються тенденції до збільшення переліку видів діяльності, які потребуватимуть ліцензування.

Відповідно до ст. 43 Господарського кодексу України перелік видів господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, а також перелік видів діяльності, підприємництво в яких забороняється, встановлюється виключно законом [2, с. 55].

Автори науково-практичного коментаря Конституції України також вважають ст. 42 суперечливою. Адже відсутність посилання у Конституції України на можливість обмежень підприємницької діяльності поточним законодавством, керуючись тими чи іншими публічними інтересами, призводить до колізії з положенням ст. 64 Конституції України щодо того, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією. Наявність простого застереження у тексті Конституції щодо можливості заборонити або обмежити право на зайняття підприємницькою діяльністю без посилання на визначений публічний інтерес, захист якого має бути підставою для таких обмежень, практично призводить до безконтрольного обмеження поточним законодавством наданого Конституцією України цього права, що не є допустимими [7, с. 223-224]. Експорт та імпорт, які також виступають видами обмеження підприємницької діяльності, держава регулює на рівні законодавства, накладаючи при цьому на багато підприємств певні заборони та обтяження.

Частина 2 ст. 42 Конституції України містить такий вид обмежень права на зайняття підприємницькою діяльністю, як обмеження за колом осіб або за критерієм суб'єкта підприємництва. Слід зауважити, що групу суб'єктів права на зайняття підприємницькою діяльністю поряд з фізичними особами складають також юридичні особи, уособлюють у собі приватні інтереси їх засновників, якими первинно завжди є фізичні особи. Тому віднесення змісту ст. 42 Конституції України до розділу II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» з точки зору конституційно-правового регулювання призвело до існування двох окремих режимів їх діяльності: для фізичних осіб – підприємців і для юридичних осіб [7, с. 223-224]. Крім того, деякі види підприємницької діяльності можуть здійснюватися лише юридичними особами, наприклад, надання банківських і фінансових послуг, проведення довірчих операцій тощо.

Відповідно до ч.3 ст. 141 Конституції України, статус голів, депутатів і виконавчих органів ради та їхні повноваження визначаються законом, а згідно зі ст. 14 Конституції України не передбачені нею питання місцевого самоврядування, формування діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом. Таким чином, ст. 78, 123, 141 та 146 Конституції України допускають можливість обмеження депутатів у праві здійснення ними певних видів діяльності.

Так, ст. 120 Конституції України передбачено, що члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім викладацької, наукової, творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства, що має на меті одержання прибутку. Відповідно до ст. 127 Конституції України професійні судді не можуть обіймати будь-які оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої. Відповідно до ст. 149 Конституції України ці вимоги щодо сумісності поширені і на суддів Конституційного суду України [5, с. 16].

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 р. існують такі обмеження для державних службовців: займатися іншою оплачуваною або підприємницькою діяльністю (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) безпосередньо або через інших осіб, якщо інше не передбачено Конституцією України або законами України та входити до складу органу управління чи наглядової ради підприємства або організації, що має на меті одержання прибутку (крім випадків, коли особи здійснюють функції з управління акціями (частками, паями), що належать державі, та представляють інтереси держави в раді товариства (спостережній раді), ревізійній комісії господарського товариства), якщо інше не передбачено законом [10]. Обмеження, передбачені цією статтею, не поширюються на депутатів Верховної Ради АР Крим, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі), членів Вищої ради юстиції (крім тих, які працюють у Вищій раді юстиції на постійній основі), народних засідателів і присяжних.

Щодо працівників органів прокуратури, ст. 123 Конституції України передбачено, що організація і порядок діяльності органів прокуратури визначаються законом, тобто законом можуть, очевидно, передбачатись обмеження щодо сумісності посади прокурора з іншими видами діяльності, в тому числі і підприємницької.

Відповідно до ст. 172-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначається заборона державному службовцю займатися підприємницькою діяльністю та суміщати посади, однак згідно з приміткою до цієї статті суб'єктом корупційного адміністративного правопорушення, визначеного в цій статті, є суб'єкти, визначені в п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», за винятком народних засідателів і присяжних [4].

Слід зазначити, що складність змісту економічних відносин, їх регулювання з боку держави вимагає застосування багатьох інших обмежень та

заборон у підприємницькій діяльності. Ці обмеження, як правило, не пов'язані із заборонаю окремих видів діяльності або визначенням сфери державної монополії чи заборонаю окремим особам займатися підприємництвом або станом економічної конкуренції, або правами споживачів. Вони в першу чергу пов'язані з можливістю реалізації свободи договору, а саме через встановлення обмежень на укладання певних угод, звуження сфери диспозитивності у визначенні тих чи інших договірних умов, наприклад, платіжних, цінових, умов забезпечення зобов'язань [2, с. 225]. Можливо, багато з цих обмежень і заборон не виправдані, зумовлюються перехідним станом суспільства, але необхідність таких обов'язкових розпоряджень не викликає сумніву [2, с. 55].

Проведене дослідження дозволяє сформулювати такі висновки:

1. Більшість дослідників не дають конкретного визначення поняття «обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю», обмежуючись лише констатацією його ознак та функціонального призначення. Враховуючи викладені вище думки вчених з приводу розкриття змісту поняття «обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю», вважаємо за необхідне запропонувати свій підхід до визначення цієї категорії, під якою слід розуміти закріплені Конституцією та законами України межі, заборони та обтяження щодо використання права на безпосередню або опосередковану, самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик діяльність з метою одержання доходу.

2. Обмеження права здійснення підприємницької діяльності встановлюється, по-перше, безпосередньо Конституцією України (статті 42, 78, 120, 123, 127, 141, 146); по-друге, кодексами, законами України та іншими нормативно-правовими актами.

Список літератури:

1. Андрушко П. Обмеження конституційного права на здійснення підприємницької діяльності: межі, види та проблеми відповідальності за їх порушення / П. П. Андрушко // Юридичний вісник України. – 2000. – 22–28 черв. – № 25. – С. 16–19.
2. Бігняк О. Свобода підприємництва та її обмеження / О. В. Бігняк // Підприємство, господарство і право. – 2006. – № 5. – С. 53–56.
3. Гончаренко О. М. Права людини в Україні : навч. посіб. / О. М. Гончаренко. – К.:

Знання, 2008. – 207 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 1984-х [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

5. Колінко Я. Поняття обмеження прав і свобод людини і громадянина в умовах надзвичайного стану / Я. А. Колінко // Юридична Україна. – 2010. – № 8. – С. 25–31.

6. Конституційне (державне) право зарубіжних країн : навч. посіб. для студентів вузів / В. М. Бесчастний. – К. : Знання, 2007. – 468 с.

7. Конституція України: науково-практичний коментар / [В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.] ; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Х. : Право, 2003. – 808 с.

8. Кузніченко С. Обмеження прав і свобод людини в умовах надзвичайних правових режимів / С. О. Кузніченко, Ю. В. Градова // Науковий вісник Київського Нац. ун-ту внутрішніх справ. – 2007. – № 4. – С. 33–40.

9. Права людини і громадянина : навч. посіб. / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К. : Атіка, 2004. – 464 с.

10. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 р. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

11. Савченко О. Правове обмеження прав людини як основа і критерій співвідношення публічних та особистих інтересів / О. А. Савченко // Право України. – 2006. – № 3. – С. 26–28.

12. Савчин М. Основні конституційні критерії обмеження прав людини й основоположних свобод / М. В. Савчин // Вибори і демократія. – 2008. – № 2 (16). – С. 21–28.

13. Селівон М. Критерії обмеження прав людини у практиці Конституційного правосуддя / М. Ф. Селівон // Вісник Конституційного суду України. – 2005. – № 3. – С. 35–52.

Боберская К. Г. Ограничение права на занятие предпринимательской деятельностью.

Рассмотрены принципы, средства и виды ограничений права на занятие предпринимательской деятельностью. Дано определение права на занятие предпринимательской деятельностью.

Ключевые слова: ограничение прав и свобод человека, запрет, предпринимательская деятельность, принципы, лицензирование, совместительство.

Boberska K. G. Limitation of the right to engage in entrepreneurial activity.

The article is devoted to the principles, means and types of limitations of the right to engage in entrepreneurial activity. Determination of the right to engage in entrepreneurial activity is offered.

Key words: limitation of rights and freedoms, prohibition, entrepreneurial activity, principles, licensing, combining jobs.